

ישורון קשת / יחיאל הופר ו"ר' תנחום" שלו

בספרות יידיש של דורנו נתייחד לו ליחיאל הופר (האָפּער) מקום בולט, בצידם של שלום אַש, י. י. זינגר, יצחק בשביס (באַשעוויס), חיים גראָדה — וז. שניאור העברי — בשטח העלאתם של טיפוסים יהודים פולין וליטא מסוף המאה שעברה, תחילת המאה שלנו והתקופה שבין שתי מלחמות-העולם.

רומאני-ההווי של יחיאל הופר בסידרת „חצרות בווארשה“¹, וכן סיפוריו הגדולים, כגון „ר' זלמן“², „ר' תנחום“³, וסיפוריו הקטנים בספרו „אַ מאַל“ (לפנים)⁴, משתלבים למסכת רחבה של פריסקאות ריאליסטיות ורגשיות, המגוללות שורה ארוכה של פרצופים אינדיווידואליים ודמויות עממיות מן העולם הסוחר-החסידי של וארשה בדור שעבר. אמנות הסיפור של יחיאל הופר, עם כל שהיא דסקריפטיבית ושיש עמה ראיית-דברים אובייקטיבית מתוך ההרחק, הריה עם זה אינטימית, מלווה הומור רך ונימת רחמים, ששניהם שרשם ויקת-אהבה להווי המתואר. אמנם זוהי אינטימיות כלפי הזולת בלבד, שאין עמה צורך-נפש במחבר לחישוף עולמו שלו, ואפילו לא להעמדת עצמו במרכז הדברים. ולא רק את עצמו הוא דוחה הצדה בסיפורת שלו, אלא גם את הנפשות הקרובות לו ביותר בעולמו האישי: אביו ואמו, למשל — דמויותיהם אינן פלאסטיות אפילו בסיפור „ר' תנחום“, אשר בו היו ראויות לתפוס מקום מרכזי (שהרי בביתם היה ר' תנחום זה מצוי שנים רבות), ואחיותיו נזכרות כאן רק דרך אגב, בלי שצוירו אפילו בקווים כלליים. דומה שכונת המחבר היא לצייר רק את ההווי שמחוצה לו ומסביבו, זה שהיה „הסביבה“ שלו בילדותו בלי שהוא בעצמו היה חלק ממנה. ולצורך זה הוא שואב ממאגר זכרונותיו העצום מראות-עבר רבים לאין שיעור, שכולם בולטים לכל פרטי פרטיהם וכולם רעננים כאילו רק תמול נגלו עליו. העבר הוא ההווה שלו. אבל מאכן גם התרחק הפנימי שלו כלפי הדמויות שהוא מצייר, ומאכן גם האינטימיות שבצוירו והאהבה שביסוד הצויר הזה, שהרי את רשמי ילדותו הוא מצייר — ומי זה אינו אוהב את אשר אצלה לו ילדותו?

ברם, עם כל שהוא כותב כעד החיים, הדיהו גם נמצא נוקט עמדה כלפי החיים שהוא מתאר, ועם שהוא מרחיב את היטחי מצבועו הריאליסטי ומעלה בחיבה מהולה בהומור רך, בסממני פאסטל שקטים, תמונות-הווי חברתיות ודמויות שבאיפיון-היחיד, הריהו גם חושף כבאימלי-המנתח, אם כי לאחרייך, את העצבים מכווצי-העווית של אותה מנטאליות מעוקמת ובלתי-הגינית ותמימה עד לחומלה של היהדות החסידית-התגרנית בפולין, שגם עכשיו, כשהלב בוכה על חורבנה, הוא מוחה בלאט על הירידה התולדתית שלה, על הפגום שבה. אדיר חפצו של יחיאל הופר לצור בחרטה-המספר קטעים אופייניים של אותה מציאות יהודית, שמתוכה יצא ושאותה הוא נושא בקרבו בסובלימאציה של הכלל-אנושי, קטעים שיש בהם כדי להצטרף לתמונה אחת רחבת-ממדים של היהדות הווארשאית, שנשארה פרובינציאלית גם בתוך הכרך הגדול, שמחיו הנכריים ידעה להסתייג ולהסתגר. צידופן של מיניאטורות אלה נותן מישטח-מראות מלוכד של הווי קיבוצי יחיד במינו. הריאליסם של יחיאל הופר אין עמו זיקה לנסתר-שבנפש, אין עמו רומאנטיות, אין בו גם מיסוד השירה, או געגועים על „אשר לא כאן“. הוא כולו נתון לנוכחות שבמציאות, לפכחות של יחסי-הדברים העובדתיים, ואין המציאות הנתונה מתעלה בצוירו עד כדי להעלות מתוכה את אשר למעלה מן המציאות. אבל יש בו כוח-צויר מובהק, שולט באמצעיו, ורבה יכלתו להפוך את היומיומי לאפיי, למזג בצוירו יסודות של האנושי-הכללי עם היהודי-האופייני. ברם, כל ריאליסם טוב, שאין עמו יובש המוסר לנו את ההרגשה של לחות-החיים, מכיל ממילא וכמו בעקיפין את שירת החיים, את שירת הדברים הקיימים לעצמם. וכזה הוא הריאליסם של יחיאל הופר.

1 „מיינע ווארשעווער הייף“: א) „א הויף אויף פאקאַרנע“, 2 כרכים. הוצאת י"ל פרץ, תל-אביב, 1959. ב) „א הויף אויף מוראַנאווי“, 2 כרכים. הוצאה כנ"ל, 1962.
2 „ר' זלמן“, הוצ' כנ"ל, 1960.
3 „ר' תנחום“, הוצ' כנ"ל, 1966.
4 „אַ מאַל“ (סיפורים). הוצ' כנ"ל, 1963.

מזיגה זו של ראייה אוניקטיבית אבל הרגשית, באספקלריה של חיבה והומור, הקולפת את התמים הנלבב שבהווי היהודי בעבר „הגלותי“, עם הוקעה שקטה, מפוכחת ובלתי-פאתיטית וסלחנית, של הנלעג הנאלח שבאותו הווי — מזיגה קונטראפונקטית הרמונית זו, שמרצה לנו תמיד את שני צדי המטבע ומניחה לנו להוציא משפט ולהכריע לפי נטייתנו, בולטת אולי במיוחד בסיפורו „ר' תנחום“.

מי הוא ואיזהו ר' תנחום? — זהו „בטלן“ מלא מרץ ורצון טוב ואף כוח-חיים, אבל נטול כוח-שופט ושכל ביקורת. הוא נושא בעול החיים המכבידים עליו את אכפס ורתום לגורלו כמורג דומם וחרוץ-פיפיות זה הרתום לשור בדישו. יהודי תמים וגלמי זה — גלמי כאבן יקרה במעבה הארמה — לא ראה מעולם את סביביו לאשורם ולא הביט לתוך עצמו, ואין לו ציור ממהות עצמותו, מאחד שיצור קיבוצי הוא ביסודו, וגורלו האישי נסתר מנגדו וכאילו אינו נוגע לו כל-עיקר, ומשום כך אין הוא יודע כלל מה עגומים חייו ומה רע גורלו האישי. יתום מאברואם היה מילדותו ונעוריו התגלגלו בבתי תלמוד-תורה וישיבות. נעילות החיים בכלל — והאשה בפרט — רחוקות ממנו כרחוק הלבנה מן החסידים המקדשים אותה וקוראים „כשם שאני רוקד כנגדך ואיני יכול לנגוע בך“ — אלא שהוא, ר' תנחום, מעולם לא רקד כנגד יופי יקר הולך במרומים ולא נשא עיניו אל אשה, ואפילו את האשה „הקליפה“ שנשא בחופה-וקידושין לא ראה, בעצם הדבר, כי ההסתכלות לא היתה מתכוננת.

היחסים בין ר' תנחום לבין אשתו הם גופו ועיקרו של סיפור זה, שראשו וסופו קשורים בו מניה-רוביה, לגוש אחד, כמו בדג: מאופיו וטיבו של עבדקן צהוב כאש ובלתי-מהוקצע זה (ראש הסיפור) היתה נסיבה שחיי הנשואין שלו, לא די שלא גאלוהו מיתמותו ומעלבון חוסר-האחיהו וחוסר-הנחת, שהיו מנת חלקו בנעוריו, אלא שגם ערכו לו תפתה קשה וצורב יותר מכל מה שנתנסה בו קודם, חותנו, הרמאי הצבוע, הוציא ממנו במירמה את כספי-הנדוניה המועט והציגו ריקם ועלוב; אשתו רעת-האופי, לא זו בלבד שמררה את חייו בשינאה ארסית, אלא גם התייצבה על צדו של אביה, שאילו היתה קשורה, כמרומו בין השיטין, בסתר-ינפש כמרוחלונים, וציידה בזכותו של הגזול נגד בעלה הנגזל; וחזנתו, אשת תככים אווילית, הוסיפה שמן על המדורה. אין פלא שגוף-העובדות הנלבט הזה — גוף הסיפור על עיוור וחרש זה, עבד ה', שקשקשי האמונה והעמידה בניסיון לא הצילוהו מרשת הרעה — מצמיח מתוכו את הקצה המפרפר והשסוע: את חרבן עולמו של ר' תנחום, שהוטל מן הרשת אל החרבה להתעוות שם בתשוקה אילמת לשוב אל האלמנט הנחוץ לו לנשימה, זו מצולת החסידות השקופה-אטומה שבמקוה החיים היהודיים.

ר' תנחום מצוייר כדמות-יחיד לשמה, דמות טראגיקומית של חסיד מחסידי „הרבי“ של אלכסנדר; הוא חי בסגור עולמו האיראציונלי כבתוך נרתיק הרמאטי — שוטה מבלה-עולם שאינו נטול אופי והוא נוטה שכמו לסבול בנאיביות, בשקידה ובעקשנות, בהתאם לשכלו השימושי הקטן, והוא טראגי שלא-מדעת ובלי שיעמוד על הגובה של טראגיותו. אבל עם זה הריהו גם טיפוס קיבוצי: משתקף בו האופי של כלל החסידות הפולנית, ובמובן יותר סמלי ויותר רחוק (כאשר יבואר להלן) אף מנת חלקה של היהדות הפולנית כולה.

ר' תנחום הוא יהודי „גלותי“, שהעולם הנגלה אינו קיים בשבילו, ביקורת עצמית אין בו ולראות את עצמו כמבחרץ אין הוא מסוגל כל-עיקר, כיוון שהוא חי כתולעת זו בתוך הצנון, שאין לה אלא ריקמה מרה ונעימת-חריפות זו, שממנה הוא ניוון: ריקמת המצוות והדינים של הדת והאמונות המנהגים של החסידות. חייו האישיים הם חיים של ניזר במסגרת של מיסדר דתי יחיד במינו בעולם, מיסדר היהדות החסידית. הוא ניזר מכל חופש של מחשבה, מכל ראייה ביקורתית של החוקים המשפטים שבהם הוא כובל את עצמו מרצון ובאהבה (זו אהבתו היחידה) ומכל הרהור אחרי מידותיו של הכלל שאילו הוא משתייך — אם כי אין הוא ניזר כלל-ועיקר מאותם חיי-החומר וחיי-החשים הנכנסים בגדר קיום הדברים שהוא מצווה לעשותם: קיום המין וקיום המצוות.

מבחינה כלל-אנושית ר' תנחום הריהו צמח-טפיל, כאותו דיבקון מסתורי, הנאחו באילן ומשתרג עליו ועם זה הוא צמח בפני עצמו, השומר על אפיו שלו, מקיים את עצמות טבעו ואינו ניוון משרשי האילן, אלא חי את חייו המיוחדים בצלו של זה ויונק מרהטי קליפתו. ר' תנחום „נכנס“ (זה מקצועו היחיד) לבית הגביר, החסיד הסוחר, תולה את עצמו באילן זר זה, נאחו בשטח החיצון של המשפחה (משפחת הורי המספר) הנדיבה, שידה מלאה

ורחבה, — אבל הוא עושה זאת לא מתוך רגש מסירות, או יחס שבלב, אלא מתוך חוש-הקיום, בשביל עצמו, לשם יניקה חמרית דלה, כדיבוקן זה שבאילו, שהוא שפלה-מדרגה ונוגע עד הלב...

ברם, מבחינה יהודית הרי ר' תנחום הוא אחד מיהודי-האוויר, נצרך ולא-יצלח כאלפי יהודי אחרים מסוגו וממעמדו, אבל יהודי טוב וכשר, אופייני באורח חייו ובמנטאליות שלו לציבור שלם בעם היהודי ששכינתו „בגלותא“ — לציבור-„השטיבל“ החסידי של פולין — אופייני עד כדי כך, שהוא הרבה יותר מדמות-יחיד גרידא: הוא טיפוס. מייצג הוא את הטיפוס החסידי באנארכיה שלו מבחינת הציוויליזאציה, בהיצמדותו הדיבוקנית אל אילן-החיים הזה, ששרשיו אחרים ויניקתו אחרת והמשמש אחיזה-שבאונס מתוך אגוצנטריות קיבוצית קדושה — ובהשלכת יתבו על המקרי-המזדמן, שאינו בעיניו אלא מעשה ההשגחה הפרטית, ומשום-כך זה („השלך היבך“) גם תולדה של „בטחון“ יהודי, מותרת ורצויה בעיני אלוהים ואדם; והעיקר, אולי — בחוסר-הזיקה הגמור לצד ההגיוני והאסתטי של המציאות, כאילו החיים הם רק שיטת תפקידים שאין להם צורה מושכלת כי אם תוכן מופשט בלבד, מערכת תפעולי-קדוש סמליים וחובות פטורות מכל ביאור הגיוני, כיון שהוטלו עליו על יהודי בתוקף כוח מופשט וקדוש, שהמציאות וצורתיה אינן אלא עפר רגליו.

ומשום-כך יכול יהודי ירא-שמים כר' תנחום לחיות עשרים שנה עם אשה רעה ומכוערת, מפלצת מבחינת המראה והאופי גם יחד, להוליד שבעה ילדים עם זרה ומתנכרת-עויינת זו בלא שום יחס שבלב מצדה ובלי שעניו שלו ראו אותה פעם ושהכרתו עמדה פעם על טיבה, מאחר שהוא לא ראה בה מעולם אלא התגלמות הכרחית של תוכן מופשט מסויים שבגזירת כוח עליון: של קיום מצוות פריה-ורביה בעזרת החוש הממונה על תפקיד זה — ונמצא איפוא זה חובק חיק מופשט של תוכן מופשט, כביכול... ולא עוד אלא שגם פרישתו, לבסוף, מבת-זוג ארוכה זו — הגם כי גמלה בלבו בזמן אחד עם שנפקחו עיניו פתאום לראות מה מאוד מכוערת היא ועד מה כיעורה נושא בד בבד עם רשעותה — פרישתו הסופית אף היא היתה, עם זה, תולדה של אדיקותו, ולא באה אלא משנתגלה לו, לאור המחלה שניצתה בגופו, שאשתו שונאת אותו תכלית שינאה, והרי הדין אוסר על היהודי האדוק לקרוב אל אשתו למרות רצונה, ומה גם כשהוא שנוא עליה.

אבל ר' תנחום, מלבד מה שהוא דמות בפני עצמה וגם טיפוס של חסיד-בטלן נלהב, המתענה מרצון תחת יד המושגים האוטוריים של הדת המעשית, שהנגלות משמשים בה את הנסתר, הריהו, נוסף על זה, בהיקף מורכב וקונצנטרי — ככל דמות שצוירה ביד אמן — גם סמל, יתד לתלות בו לרצוננו תפיסה דעיונית הומולוגית לתוכנו האמנותי העצמי, שלשמו הוא נוצר, אומר אני „לרצוננו“, משום שסמליות זו, שאני מבקש לתלות בו, אינה כמובן אלא בנייך-על, שצביונו שרירותי ובלתי-מחייב.

ובכן, אם רוצים אתם, הרי בפרשת היחס שבין ר' תנחום התמים, דיבוקן נקי-כפיים ובר-לבב זה, המלא הקרב-בעצמו וסמיות-ההכרה, יראת-שמיים וזרות לחיים (כי המציאות הגשמית הריהי לו רק מין גלות שקיבל על עצמו מרצון) — ובין זוגתו, הקליפה המרושעת והמכוערת, שאצלה הוא „בגלות“ ותחת ידה הוא מתענה בלי שיעור ובלא טעם עד שעניו נפקחות והוא מתמרד להלכה (להלכה בלבד, שהרי אינו מתגרש ממנה למעשה) — בפרשה זו אפשר לראות מעין דמיון של סמל לפרשת העינויים שיהדות פולין נתנסתה בה מידה של האומה הפולנית, שרעל השינאה והסלף כלפי היהודי חילחל בה במידה גדולה והולכת במשך תקופה ארוכה ועד דורנו (אם כי אולי לא עד בכלל).

משנתקעקה ביצתו של ר' תנחום ואבד סברו, על סף שנות העמידה, להיות עוד בעל בעמיו, באה תמורה ברוחו. לא, חלילה, שחרג מתוך עולמו החסידי, או שנשתנתה תפיסתו בעניינים שבין אדם למקום — אבל בא שינוי בזווית-הראייה שלו, אם אפשר לומר כך. כל ימיו היה משפילי לראות, עיניו היו נעוצות בענווה במה שלמטה, והוא חישב את שיעדיו (אך לא את דרכיו) לבלי סור ימינה או שמאלה ממה שהיה בעיניו קו הכיוון שהותווה לו ביד ההשגחה, ומעולם לא נשא עיניו אל תועפות ההשקפות הרוחניות, החולשות בהבדליהן על דרכי החסידים הרוחשים בין חגויהן.

• תפעול — פונקציה.

ידיד היה לו לר' תנחום: ר' זלמן, חסיד חקרן ודעתן, קנאי עיקש ומפליג לכל דבר, הנושא בלבו אנטאגוניסם כלפי הרבנים, שתורתם קרדומם, והוא בודק גם ממוזבח הרבנות ומעלה — enfant terrible של החסידות, מין בבואה חיוורת של ר' מנדל מקוצק, כביכול, בין חסידי אלכסנדר.

לעומת כיוון-הראות של ר' תנחום, הכבוש באדמה, היה ר' זלמן נוסק גבהי דבקות ומבקש תיקון לרוחו בהתרוממות הנפש. לר' זלמן זה הקדיש יחיאל הופר ספר לחוד, אחרי שכבר הקצה לו מקום גם בין הנפשות העושות ב"חצרותי בווארשה" (חזרה זו אל גיבור אחד בספורים אחדים באה, כנראה, לשמש בריח המלכד את חלקי יצורות הנפרדים למין "קומדיה אנושית" של יהדות-פולין החסידית, כפי שכבר נאמר עליו) — ובספר "ר' תנחום" משמש ר' זלמן מעין קטאליזאטור להתעצמותו של ר' תנחום בחיים הרוחניים, משפנה זה עורף לחיי ישובו של עולם ושב להתבצר באווירת השטיבל הדחוסה עננים של מעלה ואדישות כלפי עולם החומר. צריך לקרוא את השיחות בין ר' תנחום ובין ר' זלמן המטיף להתפשטות הגשמיות של דבקות, "למעלה, למעלה" — ואת הבחנותיו בעניין "המדרגה" שהחסיד מצווה לזכות לה. דפים אלה הנם ממיטב היצירה היהודית בזמננו, ומשאלתנו המפורשת היא ספר יחיאל הופר — ו"ר' תנחום" ביניהם — יינתנו לציבורנו בתרגום עברי ישווה להם.

עליזה נהור

רק עתה בשעה מאַחֲרֵת

רק עתה בשעה מאַחֲרֵת זו ופני
 כְּכֹר כְּצֶדֶף נִפְתָּחוּ אֵל הַיָּם
 וְהַשָּׁחַר יוֹנֵף עַל רִיקֵיהָ מִשְׁחַרְרֵת —
 רק עתה אֲשִׁירָה לָךְ יְרוּשָׁלַיִם-חֹרֶגֶת
 שְׁנִשְׁרַתִּי מִמֶּךָ פִּיקִיצָה מְסִיחָה.
 כֵּן אַתְּ זֹחֶלֶת לְקִרְאָתִי — נִשְׁשִׁי שְׁכֹנֹתֶיךָ
 אֲבָל אֲבִי עַל אֲבָל — לָמָּה בִּי אַתְּ יוֹדֵעַת
 רַק לְבָכוֹת כְּנוֹסֶסֶת — מִהֲלֵלֶת בְּשִׁלְשָׁה כְּתָרִים?
 וּבִקְעֵי סִלְעֶיךָ נִפְעָרִים כְּחֹרֵי עֵינֵי סוּמִיךָ
 תַּחֲזִים תִּפְאָרְתֶךָ. אֲבִיבֶיךָ עַל הַקָּרֵעַ
 בְּבִשְׂרֶךָ שׁוֹתֵת מְגֵלֶת חֲרָצִיּוֹת.
 קָרַע כּוֹזֵג שְׁפֹתַיִם פְּשׁוּקוֹת — וְאֵין הִנֵּה.
 יְרוּשָׁלַיִם שֶׁל מִטָּה וּבְדִידוֹת. אוֹרֶךָ
 אֶפְלָה מְסוּנֶרֶת וּמִצְחֵי תְּמִיד שְׁעוֹן
 אֶל דְּרָדְרֵי כּוֹכְבֶיךָ הַדּוֹקְרִים
 בֵּין מַחְנוֹת אוֹיְבִים וְשִׁמְשֵׁךְ שִׁיבָה
 מְבַקֶּשֶׁת פְּרוּטוֹת הַצֶּל כּוֹנֵנֶךָ.

פֹּה רְצִינֵי הַדֶּלֶק גְּרוֹת תְּמִימִים בְּלִפְי
 לְכָל אוֹת נְאוֹת שֶׁל שִׁמְךָ — וְסוֹרֵג פְּלֹדָה
 שִׁמְךָ לְחֹשֶׁ-זְּעוּק מוֹנֵעַ כְּנִיִּסְתִּי לְגִמְחַת
 לָב אֵלֶיךָ. שׁוּב וְשׁוּב עָלֵימִי
 וְיָדֵי עַל דְּפָקֶךָ הֵיבֵשׁ בְּשִׁרְשֵׁי אֲרָנֶיךָ:
 שְׁמָא תַחְזֵל לִי בְּשׁוֹרְתֶךָ לְבִסּוּף וְאֶכְרַע
 מְנַצַּחַת. יְרוּשָׁלַיִם
 תַּחְלוּאִים לְאֵין קֵץ. דָּם אַחֲרוֹן בְּעָרוֹךְ
 וְשִׁכּוֹי קוֹרָא לְמִשְׁפֵּט לִית-דִּין.
 עֵתָּה אֶפְרַע לָךְ חוּב הָאֵימָה הַזֹּאת
 אַתְּ קוֹדֵעַת הַפְּרָכֶת בְּמִיתַת אוֹיֵל
 אַחֲרוֹן לְאֵלֶיךָ. לְעוֹלָם לֹא
 לְעוֹלָם לֹא יֵצֵעַ
 זֶה הַלֵּב הַזֶּה בְּמַחְלוֹת הַתְּחִיָּה
 הַמְּאַחֲרֵת אֶל עֲצָמוֹת יֶלֶד קֵט
 הַלְּבָבֶת אוֹתָן בְּתִיקֶךָ.